

प्रकरण पाचवे

सारांश, निष्कर्ष, सूचना व शिफारशी

संशोधनाच्या कार्याचा शेवटचा टप्पा म्हणजे निष्कर्ष व सूचना होय. प्रस्तुत संशोधनाचे कार्य पूर्ण झाल्यावर निष्कर्ष काढण्यात आले. त्याकरिता पुढीलप्रमाणे संशोधनाचे कार्य करण्यात आले.

५.१ सारांश

संशोधनकार्याचे स्वरूप निश्चित केल्यानंतर कार्य सफल व्हावे म्हणून कार्याचे स्रोत निश्चित केल्या गेले. हे संपूर्ण कार्य पाच प्रकरणामध्ये विभागले गेले.

प्रकरण १ मध्ये संशोधनकार्याची प्रस्तावना करण्यात आली. संशोधनाचा मुख्य उद्देश आजचा विद्यार्थी हा उद्याचा देशाचा आधार स्तंभ आहे. आजचे युग हे माहिती तंत्रज्ञानाचे युग आहे. जगभर घडणाऱ्या घटनांची माहिती आपल्यापर्यंत पोहचविण्यात प्रसारमाध्यमे महत्त्वाची भूमिका बजावतात. विज्ञानाच्या नव नवीन शोधांनी आपली जीवन प्रणालीच बदलून टाकली आहे. जगातील कुठलीही माहिती अगदी घर बसल्या एका क्लिक वर पाहता येऊ लागली आहे. त्यासाठी प्रसारमाध्यम हे महत्त्वाचे साधन आहे.

प्रकरण २ मध्ये प्रस्तुत संशोधनाशी संबंधित पूर्व संशोधनाचा आढावा घेण्यात आला आहे. पूर्व संशोधनाचे असलेले महत्त्व लक्षात घेऊन पूर्व संशोधनाचा अभ्यास केला गेला. यापूर्वी मानसिक स्वास्थ्य, सर्जनशीलता, शैक्षणिक संपादनूक यावर बरीच संशोधने झालेत. परंतु सर्जनशीलता, मानसिक स्वास्थ्य आणि शैक्षणिक संपादनूक यावर प्रसार माध्यमाचा होणारा परिणाम यावर संशोधन झालेले आढळले नाही. तरीही संदर्भ, ग्रंथ, मासिके, व्हॉल्युम इत्यादींचा शोध घेण्यात आला. या सर्व पूर्व संशोधनाचा समावेश प्रकरण २ मध्ये करण्यात आला.

प्रकरण ३ म्हणजे संशोधनाची रूपरेषा होय. संशोधन प्रक्रियेची विस्तृत माहिती यात दिलेली आहे. यात संशोधनाचा प्रकार, पद्धती, शैक्षणिक संशोधनाचा अर्थ, उद्दिष्टे महत्त्व प्रकार उपयोगात आणलेली साधने प्रस्तुत संशोधनातील न्यादर्श व जनसंख्या त्याच प्रमाणे सांख्यिकीय विश्लेषणासाठी निवडलेले तंत्र व संशोधनाची प्रत्यक्ष कार्यवाही या सर्व मुद्द्यांचा समावेश प्रकरण ३ मध्ये करण्यात आला.

प्रकरण ४ मध्ये संशोधन साधनाद्वारे जी माहिती प्राप्त झाली तिचा अभ्यास करण्यात आला. संकलित माहितीवरून परिकल्पनांचे परिक्षण करण्यासाठी गुणांचे विश्लेषण करण्यात आले. प्राप्त माहितीचे अर्थनिवर्चन करण्यासाठी सारणी तयार करण्यात आल्या सारणीवरून मध्यमान, प्रमाण विचलन, 't' मूल्य परिक्षण इ. सांख्यिकीय आधाराने माहितीचे विश्लेषण केले. यावरून परिकल्पनांचे परिक्षण करण्यात आले.

प्रस्तुत प्रकरणात संशोधन माहितीच्या विश्लेषणानंतर प्राप्त पुराव्यांच्या आधारे संशोधनाचे निष्कर्ष पुढील प्रमाणे काढण्यात आले आहे.

५.२ निष्कर्ष

- १) माध्यमिक स्तरावरील अधिकांश विद्यार्थी प्रसार माध्यमाचा अतिशय जास्त प्रमाणात वापर करतात. यामध्ये मुलींच्या तुलनेत मुलांचे तसेच शहरी क्षेत्राच्या तुलनेत निम-शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांचे प्रमाण अधिक असल्याचे दिसून येते.
- २) प्रसार माध्यमाचा उचित वापर करणाऱ्या आणि अति वापर करणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या सर्जनशीलतेमध्ये सार्थक फरक असून प्रसार माध्यमांचा उचित वापर करणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत अति वापर करणाऱ्या विद्यार्थ्यांमध्ये सर्जनशीलता कमी प्रमाणात असल्याचे आढळून येते.

- ३) प्रसार माध्यमाचा उचित वापर करणाऱ्या आणि अति वापर करणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या मानसिक स्वास्थ्यामध्ये सार्थक फरक असून प्रसार माध्यमांचा अति वापर करणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत उचित वापर करणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे मानसिक स्वास्थ्य अधिक चांगले असल्याचे दिसून येते.
- ४) प्रसार माध्यमाचा उचित वापर करणाऱ्या आणि अति वापर करणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादणुकीमध्ये सार्थक फरक असून प्रसार माध्यमाचा अति वापर करणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत उचित वापर करणाऱ्या विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक संपादणूक अधिक चांगली आढळून येते.
- ५) मुले आणि मुलींच्या सर्जनशीलतेमध्ये सार्थक फरक असून मुलांच्या तुलनेत मुलींमध्ये सर्जनशीलता अधिक असल्याचे आढळून येते.
- ६) मुले आणि मुलींच्या मानसिक स्वास्थ्यामध्ये सार्थक फरक असून मुलांच्या तुलनेत मुलींचे मानसिक स्वास्थ्य अधिक चांगले असल्याचे दिसून येते.
- ७) मुले आणि मुलींच्या शैक्षणिक संपादणुकीमध्ये सार्थक फरक असून मुलांच्या तुलनेत मुलींची शैक्षणिक संपादणूक अधिक चांगली आढळून येते.
- ८) मुले आणि मुली यांच्यामध्ये प्रसार माध्यमाच्या वापराबाबत सार्थक फरक असून मुलांच्या तुलनेत मुली प्रसार माध्यमांचा उचित वापर करीत असल्याचे दिसून येते.
- ९) शहरी आणि निम-शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांच्या सर्जनशीलतेमध्ये सार्थक फरक असून शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत निम-शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांमध्ये सर्जनशीलता अधिक असल्याचे आढळून येते.
- १०) शहरी आणि निम-शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांच्या मानसिक स्वास्थ्यामध्ये सार्थक फरक असून शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत निम-शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांचे मानसिक स्वास्थ्य अधिक चांगले असल्याचे दिसून येते.

- ११) शहरी आणि निम-शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादणुकीमध्ये सार्थक फरक असून शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत निम-शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक संपादणूक अधिक चांगली आढळून येते.
- १२) शहरी आणि निम-शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांमध्ये प्रसार माध्यमाच्या वापराबाबत सार्थक फरक असून शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत निम-शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थी प्रसार माध्यमांचा उचित वापर करीत असल्याचे दिसून येते.
- १३) शहरी आणि निम-शहरी क्षेत्रातील मुलांच्या सर्जनशीलतेमध्ये सार्थक फरक असून शहरी क्षेत्रातील मुलांच्या तुलनेत निम-शहरी क्षेत्रातील मुलांमध्ये सर्जनशीलता अधिक असल्याचे आढळून येते.
- १४) शहरी आणि निम-शहरी क्षेत्रातील मुलांच्या मानसिक स्वास्थ्यामध्ये सार्थक फरक असून शहरी क्षेत्रातील मुलांच्या तुलनेत निम-शहरी क्षेत्रातील मुलांचे मानसिक स्वास्थ्य अधिक चांगले असल्याचे दिसून येते.
- १५) शहरी आणि निम-शहरी क्षेत्रातील मुलांच्या शैक्षणिक संपादणुकीमध्ये सार्थक फरक असून शहरी क्षेत्रातील मुलांच्या तुलनेत निम-शहरी क्षेत्रातील मुलांची शैक्षणिक संपादणूक अधिक चांगली आढळून येते.
- १६) शहरी आणि निम-शहरी क्षेत्रातील मुलांमध्ये प्रसार माध्यमाच्या वापराबाबत सार्थक फरक असून शहरी क्षेत्रातील मुलांच्या तुलनेत निम-शहरी क्षेत्रातील मुले प्रसार माध्यमांचा उचित वापर करीत असल्याचे दिसून येते.
- १७) शहरी आणि निम-शहरी क्षेत्रातील मुलींच्या सर्जनशीलतेमध्ये सार्थक फरक असून शहरी क्षेत्रातील मुलींच्या तुलनेत निम-शहरी क्षेत्रातील मुलींमध्ये सर्जनशीलता अधिक असल्याचे आढळून येते.

- १८) शहरी आणि निम-शहरी क्षेत्रातील मुलींच्या मानसिक स्वास्थ्यामध्ये सार्थक फरक असून शहरी क्षेत्रातील मुलींच्या तुलनेत निम-शहरी क्षेत्रातील मुलींचे मानसिक स्वास्थ्य अधिक चांगले असल्याचे दिसून येते.
- २०) शहरी आणि निम-शहरी क्षेत्रातील मुलींच्या शैक्षणिक संपादणुकीमध्ये सार्थक फरक असून शहरी क्षेत्रातील मुलींच्या तुलनेत निम-शहरी क्षेत्रातील मुलींची शैक्षणिक संपादणूक अधिक चांगली आढळून येते.
- २१) शहरी आणि निम-शहरी क्षेत्रातील मुलींमध्ये प्रसार माध्यमाच्या वापराबाबत सार्थक फरक असून शहरी क्षेत्रातील मुलींच्या तुलनेत निम-शहरी क्षेत्रातील मुली प्रसार माध्यमांचा उचित वापर करीत असल्याचे दिसून येते.
- २२) प्रसार माध्यमाचा वापर आणि विद्यार्थ्यांची सर्जनशीलता यामध्ये धनात्मक मध्यम प्रतीचा सार्थक सहसंबंध आहे.
- २३) प्रसार माध्यमाचा वापर आणि विद्यार्थ्यांचे मानसिक स्वास्थ्य यामध्ये धनात्मक घनिष्ठ सार्थक सहसंबंध आहे.
- २४) प्रसार माध्यमाचा वापर आणि विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक संपादणूक यामध्ये धनात्मक घनिष्ठ सार्थक सहसंबंध आहे. अर्थात प्रसार माध्यमाच्या उचित वापरामुळे विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादणुकीमध्येही वाढ होते.
- २५) प्रसार माध्यमाचा वापर आणि मुले आणि मुलींची सर्जनशीलता यामध्ये धनात्मक मध्यम प्रतीचा सार्थक सहसंबंध आहे.
- २६) प्रसार माध्यमाचा वापर आणि मुलांच्या मानसिक स्वास्थ्यामध्ये धनात्मक मध्यम प्रतीचा सार्थक सहसंबंध तर प्रसार माध्यमाचा वापर आणि मुलींच्या मानसिक स्वास्थ्यामध्ये धनात्मक घनिष्ठ सार्थक सहसंबंध आहे. प्रसार माध्यमाच्या वापरानुसार मुले आणि मुली

दोघांच्याही मानसिक स्वास्थ्यामध्ये वाढ होत असली तरी मुलांच्या तुलनेत मुलींमध्ये ही वाढ अधिक सकारात्मक असल्याचे दिसून येते.

- २७) प्रसार माध्यमाचा वापर आणि मुलांच्या शैक्षणिक संपादनूक यामध्ये धनात्मक मध्यम प्रतीचा सार्थक सहसंबंध तर प्रसार माध्यमाचा वापर आणि मुलींच्या शैक्षणिक संपादनूक यामध्ये धनात्मक घनिष्ठ सार्थक सहसंबंध आहे.
- २८) प्रसार माध्यमाचा वापर आणि शहरी तसेच निम-शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांची सर्जनशीलता यामध्ये धनात्मक मध्यम प्रतीचा सार्थक सहसंबंध आहे. तात्पर्य प्रसार माध्यमाच्या वापरानुसार शहरी आणि निम-शहरी दोन्ही क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांच्या सर्जनशीलतेमध्ये वाढ होत असली तरी ती मध्यम स्वरूपाची आहे.
- २९) प्रसार माध्यमाचा वापर आणि शहरी तसेच निम-शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांचे मानसिक स्वास्थ्य यामध्ये धनात्मक घनिष्ठ सार्थक सहसंबंध आहे. अर्थात प्रसार माध्यमाच्या वापरानुसार शहरी आणि निम-शहरी दोन्ही क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांच्या मानसिक स्वास्थ्य सकारात्मक वाढ होते.
- ३०) प्रसार माध्यमाचा वापर आणि शहरी तसेच निम-शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक संपादनूक यामध्ये धनात्मक घनिष्ठ सार्थक सहसंबंध आहे. तात्पर्य प्रसार माध्यमाच्या वापरानुसार शहरी आणि निम-शहरी दोन्ही क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादनूकीत सकारात्मक वाढ होते.

५.३ सामान्य निष्कर्ष

माध्यमिक स्तरावरील अधिकांश विद्यार्थी प्रसार माध्यमांचा अतिशय जास्त प्रमाणात वापर करतात. यामध्ये मुलींच्या तुलनेत मुलांचे तसेच शहरी क्षेत्राच्या तुलनेत निम-शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांचे प्रमाण अधिक असल्याचे दिसून आले.

प्रसार माध्यमाचा उचित वापर करणाऱ्या आणि अति वापर करणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या सर्जनशीलता, मानसिक स्वास्थ्य आणि शैक्षणिक संपादणुकीमध्ये सार्थक फरक असून प्रसार माध्यमांचा उचित वापर करणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत अति वापर करणाऱ्या विद्यार्थ्यांमध्ये सर्जनशीलता, मानसिक स्वास्थ्य आणि शैक्षणिक संपादणूक कमी प्रमाणात असल्याचे आढळून आले.

मुले आणि मुलींच्या सर्जनशीलता, मानसिक स्वास्थ्य आणि शैक्षणिक संपादणुकीमध्ये सार्थक फरक असून मुलांच्या तुलनेत मुलींमध्ये सर्जनशीलता, मानसिक स्वास्थ्य आणि शैक्षणिक संपादणूक अधिक असल्याचे निदर्शनास आले.

शहरी आणि निम-शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांच्या सर्जनशीलता, मानसिक स्वास्थ्य आणि शैक्षणिक संपादणुकीमध्ये सार्थक फरक असून शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत निम-शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांमध्ये सर्जनशीलता, मानसिक स्वास्थ्य आणि शैक्षणिक संपादणूक अधिक असल्याचे दिसून आले.

प्रसार माध्यमाचा वापर आणि विद्यार्थ्यांची सर्जनशीलता यामध्ये धनात्मक मध्यम प्रतीचा सार्थक सहसंबंध आहे तर विद्यार्थ्यांचे मानसिक स्वास्थ्य तसेच शैक्षणिक संपादणूक यामध्ये धनात्मक घनिष्ठ सार्थक सहसंबंध आहे. अर्थात प्रसार माध्यमाच्या उचित वापरामुळे विद्यार्थ्यांच्या सर्जनशीलतेमध्ये मध्यम प्रमाणात तर मानसिक स्वास्थ्य तसेच त्यांच्या शैक्षणिक संपादणुकीमध्ये सकारात्मक वाढ होते. प्रसार माध्यमाच्या वापराचा सर्वाधिक चांगला परिणाम विद्यार्थ्यांच्या मानसिक स्वास्थ्य व शैक्षणिक संपादणुकीवर दिसून आला.

५.४ शिफारशी

- १) विद्यार्थ्यांनी प्रसार माध्यमाचा वापर कमी प्रमाणात करावा.
- २) दूरदर्शनवर व भ्रमणध्वनी वर प्रसारीत होणारे अयोग्य कार्यक्रम पाहणे टाळावे.
- ३) प्रसार माध्यमाचा उपयोग विद्यार्थ्यांनी आपल्या शैक्षणिक ज्ञानाची पातळी वाढविण्यासाठी करावा.
- ४) विद्यार्थ्यांनी संगणकाचा वापर स्पर्धा परीक्षा, शैक्षणिक प्रकल्प आणि इतर शैक्षणिक कार्यक्रमासाठी उपयोग करावा.
- ५) विद्यार्थ्यांनी Facebook चा वापर करणे टाळावे.
- ६) What'up चा उपयोग विद्यार्थ्यांनी आपले अर्धवट राहिलेले गृहकार्य पूर्ण करण्यासाठी तसेच अभ्यासक्रम पूर्ण करण्यासाठी करावा.
- ७) Electronic Media चा वापर कमी करावा जेणे करून मुलांचे मानसिक स्वास्थ्य आणि सर्जनशीलतेवर त्याचा वाईट परिणाम होणार नाही.
- ८) इंटरनेट, गुगलचा वापर विद्यार्थ्यांनी शैक्षणिक माहिती अथवा एखाद्या विषयाची सखोल माहिती मिळविण्याकरिता करावा.
- ९) विद्यार्थ्यांनी प्रसार माध्यमांवर प्रत्येकच विषयासाठी अवलंबून राहू नये.
- १०) प्रसार माध्यमांच्या ऐवजी विद्यार्थ्यांनी शैक्षणिक ज्ञान वाढविण्यासाठी पुस्तकांचा वापर करावा जेणे करून त्यांच्या सर्जनशीलतेमध्ये वाढ होईल.

पालकांसाठी शिफारशी

- १) पालकांनी पाल्याला प्रसार माध्यमाचा उपयोग जास्त प्रमाणात करू देऊ नये.
- २) प्रसार माध्यमांच्या अति वापरामुळे काय दुष्परीणाम होतात याची माहिती पाल्यांना देणे.

- ३) पालकांनी कोणत्या वयात मुलांना इंटरनेटचा वापर करावा हे ठरविणे आवश्यक आहे.
- ४) इंटरनेटचा वापर न करता आपली स्मरणशक्ती व सर्जनशीलता कशी वाढविता येईल हे मुलांना वेगवेगळी उदाहरणे देऊन सांगता येईल.
- ५) मुलांना पुस्तकांचे महत्त्व पटवून द्यावे.
- ६) इंटरनेटच्या वापरामुळे विद्यार्थ्यांच्या स्मरणशक्ती कमी होत आहे हे त्यांच्या लक्षात आणून द्यावे.

शासनासाठी शिफारशी

- १) शासनाने इंटरनेट वापरण्यासाठी विद्यार्थ्यांची एक विशिष्ट वयोमर्यादा निश्चित करावी.
- २) इंटरनेटचा वापर कसा करावा यासाठी शाळेत काही उपक्रम राबवावे.
- ३) शासनाने पालकांना इंटरनेट विषयी जागरूक करायला पाहिजे.
- ४) शासनाने इंटरनेटच्या वापरामुळे कोणकोणते दुष्परीणाम होतात हे एखाद्या कार्यशाळेद्वारा विद्यार्थ्यांपर्यंत तसेच पालकांपर्यंत पोहचवावे.
- ५) शाळेतील विद्यार्थी इंटरनेटच्या जास्त आहारी जावू नये यासाठी शिक्षकांनी जागरूक असायला पाहिजे.
- ६) विविध पथनाट्य वा उपक्रम राबवून विद्यार्थ्यांना इंटरनेटचे फायदे व तोटे दोन्ही सांगण्याचा प्रयत्न करावा.

५.५ पुढील संशोधनाची दिशा

- १) माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वावर प्रसार माध्यमाचा होणारा परिणाम एक अभ्यास.
- २) माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या स्मरणशक्तीवर इंटरनेटचा होणारा परिणाम एक अभ्यास.
- ३) उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांच्या सर्जनशीलतेवर प्रसार माध्यमाचा होणार एक परिणाम.
- ४) उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांचे मानसिक स्वास्थ्यावर इंटरनेटचा होणारा परिणाम.
- ५) उच्च माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांची सर्जनशीलता, मानसिक स्वास्थ्य आणि शैक्षणिक संपादनूक यावर प्रसार माध्यमाचा होणारा परिणाम एक अभ्यास.

५.६ प्रस्तुत संशोधनातील निष्कर्षाची पूर्व संशोधनातील निष्कर्षाशी तुलना

- १) प्रसार माध्यमाचा वापर आणि विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक संपादणुक यामध्ये धनात्मक घनिष्ठ सार्थक सहसंबंध आहे.

Chadha, N.K. and Chandna, S. (१९९०) यांनी "Creativity, Intelligence and Scholastic Achievement : A Residual Study" ह्याचा अभ्यास केला त्यांना सृजनशीलता व बुद्धिमत्ता, सृजनशीलता व शैक्षणिक संपादन आणि बुद्धिमत्ता व शालेय संपादन यात सकारात्मक व सार्थक संबंध होते. प्रस्तुत अध्ययनातील निष्कर्ष आणि Chadha, N.K. and Chandna, S. यांना प्राप्त झालेल्या निष्कर्षात साधर्म्य असल्याचे दिसून येते.

- २) शहरी आणि निमशहरी क्षेत्रातील मुलांच्या सर्जनशीलतेमध्ये सार्थक फरक असून शहरी क्षेत्रातील मुलांच्या तुलनेत निमशहरी क्षेत्रातील मुलांमध्ये सर्जनशीलता अधिक असल्याचे आढळून येते.

Choudhary G.G. (१९८३) यांनी "An investigation into the Trends of Creative Thinking Ability of pupils of Age Group ११ to १३+ in relation to to some Psycho-socio correlates" ह्याचा अभ्यास केला. त्यांना ग्रामीण आणि शहरी भागातील मुले आणि मुली यांच्या सर्जनशील विचार क्षमतेच्या सरासरीमध्ये सार्थक फरक आढळून आलेला नाही. प्रस्तुत संशोधनातील निष्कर्ष व Choudhary G.G. यांना प्राप्त झालेले निष्कर्ष यामध्ये भेद दिसून आला आहे.

- ३) शहरी आणि निमशहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांच्या सर्जनशीलतेमध्ये सार्थक फरक असून शहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत निमशहरी क्षेत्रातील विद्यार्थ्यांमध्ये सर्जनशीलता अधिक असल्याचे आढळून येते.

Gupta, Krishna Kumari (१९८८) यांनी "The Creative development of secondary school children in relation to Sex, Inteligence and Urban and Rural background" ह्याचा अभ्यास केला. त्यांना विशेषतः वय ११ ते १५ वर्ष या काळात शहरी मुले ही ग्रामीण मुलांपेक्षा सृजनशीलतेच्या बाबतीत श्रेष्ठ आढळतात. प्रस्तुत संशोधनातील Gupta, Krishna Kumari यांना प्राप्त झालेले निष्कर्ष यामध्ये भेद दिसून आला आहे.